شیکردنەوەی ڕەگەزە شیعرییەکانی (بێسارانی) بە سەرنج و دیدگای نوێوە

پ.د. محمد دلێر ئەمین محمد   پ.ی.د. فازیل مەجید مەحمود
زانکۆی سلێمانی
سکوڵی زمان
بەشی کوردی

پێشەکی :

خوێندنەوەی دەقە شیعرییەکان لە ڕوانگەی جیاوازەوە و بە پێی تیۆری جۆراوجۆر ، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەرەوپێش دەچێ و تەشەنەدەکات ، سەرنج و وردبینی لە وردەکاری پێکهاتەی ئەو دەقە ناوازانەی کە لە ناوخۆیاندا سیحری وشە و لێکدانەوەی هەمەچەشنە هەڵدەگرێ ، شاعیرانی پێشین و سەردەم سەر بە چ قوتابخانەیەك و ڕێبازێکی ئەدەبی بن ، نموونەی باڵا و دەگمەن و شاکاریان هەیە ، کە زەمەن و گۆڕانکاری ژیان چێژ و زەبری کاریگەریان لەسەر خوێنەر کاڵ ناکاتەوە ، ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگرە کە شیعر و پەخشانی هونەری لەهەر فۆرم و ناوەڕۆکێکدا بخرێنەڕوو ، خوێندنەوەی تر و بە پێی ئاستی خوێنەر هەڵدەگرن ، کەسی داهێنەر و خوڵقێنەر کۆی سەردەمەکان لە خۆیدا کۆ دەکاتەوە و لە ڕێگای پەیامەکەیەوە چیرۆکی دوێنێ بۆ نەوەی ئەمڕۆ دەگێڕێتەوە .

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکی ترە بۆ خوێندنەوەیەکی تر بە چاوێکی تر بۆ چەند دەقێکی (بێسارانی) کە لە دووتوێی دیوانە چاپکراوەکەیدا تۆمارکراون ، سەرجەم دەقە شیعرییەکان جێی سەرنج و تێڕامانن و خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی نوێ هەڵدەگرن ، بەڵام تەنیا لەم توێژینەوەیەدا سەرنجمان لەو دەقانە داوە کە لە خەو و ئەندێشە ئەدوێن و کراونەتە ڕەگەزی سەرەکی دەقەکان و بەم فەنتازیایە ، دەقەکان بە زیندوویێتی ماونەتەوە.

ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەش پێکدێت : بەشی یەکەم تەرخان کراوە بۆ باسکردن لە دەق و شیکردنەوەی بە پێی ڕێباز و قۆناغە مێژووییەکان و بەشی دووەم : کۆمەڵێ سەرنج و تێبینی نوێ لەسەر چەند دەقێکی (بێسارانی ١٦٤٣ – ١٧٠٢ز) خراوەتە ڕوو ، هەوڵی بەدەرخستنی توانا و ژیری شاعیر دراوە کە تا چەند توانیویەتی خەو و ئەندێشە و خەیاڵی داهێنەرانە بەرجەستەبکات .

بەشی یەکەم

دەق و شیکردنەوەی دەقی ئەدەبی بە زۆر قۆناغ و سەردەمی مێژوویدا تێپەڕیوە ، لە ناو ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتدا تاکو ساڵانی ١٩٢٠ ز لە دەرەوەی دەقی ئەدەبی بۆ مەبەستی توێژینەوەی خۆیان دەگەڕان ، ڕۆچوون و گەڕان بە ناو مانای قووڵی دەقدا کەمتر پەی بێ برابوو ، ((مێژوونووسەکۆنەکانی ئەدەبیات وەکو پیاوانی پۆلیس بوون کە بۆ دەستگیرکردنی کەسێك ، هەموو کەسێ دەگرن و دەست بەسەر موڵك و ماڵی هەمووان‌دا دەگرن ، تا ئەو جێیەی بۆ دواجار هەرکەسێ بە شەقامدا تێپەڕی دەستگیری دەکەن ، مێژوونووسانی ئەدەبی هەموو شتێك بەکاردەهێنن ، بواری کۆمەڵایەتی ، سایکۆلۆژی، سیاسەت و فەلسەفە ، ئەوان لە جێی ئەوەی کەڵك لە میتۆدی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی وەرگرن ، کۆمەڵێ بنەما دەهێننەوە کە خۆیان درووستیان کردوون))[1]

لەو سەرنج و تێڕوانینانەی سەرەوەدا تێدەگەین كە لە ڕۆژئاوادا تا نیوەی دووەمی سەدەی پێشوو (سەدەی بیستەم) و لە ڕۆژهەڵات تا ئەم ساتەوەختانە ، ژمارەیەك پێوانەی حازر بەدەست هەن ، كە ئامادەكراون و لە توانایاندا هەیە هەموو دەقێكی (كۆن و نوێ)ی پێ هەڵسەنگێنرێ و نرخ و بایەخی پێ بدرێت بە پێی ئارەزوو و ئاستی ڕۆشنبیری ڕەخنەگر و توێژەر ، هەروەها حوكمی ئامادەیان لە بارەوە بدرێت ، دیارە بەشێك لە نامە ئەكادیمییەكان لەم پێوانەیە بەدەرنین و بەو پێوانەیە هەڵس و كەوت لە شیعر و شاعیرانی كلاسیكی و سەردەمدا دەكەن ، بۆ نموونە : كاتێ لەسەرەتاوە ئەو قەناعەتە لای چەند توێژەرێ دروست بوو كە شاعیرانی دیالێكتی گۆران (بێسارانی و مەولەوی) دوور و نزیك پەیوەندییان بە ڕێبازی ڕۆمانتیكی ڕۆژئاواوە نییە و بێ ئاگابوون لەو ڕێبازە درێژخایەنە لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵ ئەدەن رایەڵ و بنەماكانی ئەو ڕێبازە بەسەربەرهەمی ئەو شاعیرانەدا بە زۆر بسەپێنن ، بەمەش هیچ مەبەستێ ناپێكن و ئەو دوو حاڵەتە بە زۆر بەیەكەوە نایەنەوە . دیارە هۆكاری مانەوەی توێژینەوەكان (بەشێكیان) لەو ئاستەدا ، تەنیا سووچ و گوناهی توێژەر نییە ، بەڵكو ئەركی ڕەخنەی ئەدەبی یە كە لە مەیدانی ئەدەبی كوردیدا ، بە چەندین هەنگاو لە دوای بەرهەمی ئەدەبیەوەیە ، ڕەخنەی كوردی نەیتوانیووە جیاوازییەكی روون و ئاشكرا بخاتە بەرچاو و ڕێنوێنی توێژەری ئەدەبی و ئەكادیمی بكات و جارێكی تر بژاری مێژووی ئەدەبی كوردی بكاتەوە ، ئەركی ڕەخنەگرە ، ئاراستەی خوێندنەوە و تێگەیشتنمان بۆ دەقی ئەدەبی بگۆڕێ و بیركردنەوە و سەرنجی نوێمان بداتێ و بمانخاتە سەر خوولیای خوێندنەوەی جیاواز و بەراوردكاری و هەوڵ بدات كاری سەرەكی خۆی جێ بە جێ بكات كە ئەوەش گومانە لە كارەكانی پێشوو ، هەوڵی خوێندنەوەی دەق بە هوشیاری و فرە ڕەهەندی و ڕووانینی نوێوە .

لە باسی گرنگی دەقدا دەبێ بگەڕێینەوە بۆ (فۆرمالیستەكان) كە هەنگاوێكی بوێرانە و داهێنەرانەیان نا ، كاتێ تیۆرەكۆنەكانی شیكردنەوەی (دەق) و بنەماكانیان وەلا نا و هەوڵیان دا میتۆدی تایبەت بە ناسینی گەوهەر و شێوازی سەرەكی بەرهەمی ئەدەبی بدۆزنەوە ، (فۆرمالیستەكان) وەك (سۆسێر) مێژوویان لانەبرد ، بەڵكو هەوڵیان دا ئەوەی كە ئێستا هەیە بیناسن ، خاڵی گرنگ و سەرنج ڕاكێش بۆ ئەوان (فۆرمالیستەكان) بوونی فۆرمی تازەی دەربڕین بوو نەك مێژوو و هۆكاری سەرهەڵدانی (دەق).

بە كورتی كاری ئەوان جیاكردنەوەی (دەق) بوو لە (مێژوو)[٢] كە ئێمە هەوڵ ئەدەین لەم توێژینەوەیەدا ئەم ڕێچكەیە بگرین و ئەم ڕێبازە پەیڕەو بكەین .

قۆناغی دواتر ، لەبەر ڕۆشنایی گەشەكردن و بەرەو پێشچوونی تیۆرەنوێیەكانی (شیكردنەوەی دەق) ، جگە لە دوور خستنەوەی مێژوو و كاریگەری بەسەردەقەوە ، پەیوەستی لایەنی واقیعی و كۆمەڵایەتی (ئەو واقیع و كۆمەڵگایەی) دەق بە تایبەتی و ئەدەب بە گشتی بەرهەم دەهێنێ ،خرانە ژێر پرسیارەوە.

دەقی ئەدەبی (بە تایبەت دەقی داهێنەرانە) بە هۆی میكانیزم و وێنەی هونەرییەوە ، هەموو ڕەنگ و ڕەگەزەجوان و دەگمەنەكانی جوانیناسی لە خۆ دەگرێت و دەبێتە تابلۆیەك كە بە وشە داڕێژراوە ، ئەفسوون و سیحری (دەق) ی زیندوو لەوەدایە كە هیچ كات و سەردەمێك ، نهێنی و ئیستاتیكای كاڵ نابێتەوە ، هەمیشە كۆدی چەند نهێنییەك ئەشارێتەوە و لە ناو خۆیدا ئەیپارێزێ تا خوێنەری بە ئاگا و توێژەری بە سەلیقە بتوانن هەرجارەی بەشێكی ئاشكرابكەن .

شاعیری داهێنەر كە خوڵقێنەری دەقی داهێنەرانەیە ، ئەم ڕاستییە دەزانێ و داوادەكات بە رووكەش سەیری وشە و دێڕ و بەیتەشیعرییەكانی نەكرێت ، بەڵكە خوێنەر لە ناو رایەڵی تەونی دەنگ و ڕەنگ و زایەڵە

و سەدای بەرهەمەکەدا بۆ نەغمە و ئاوازی نوێ بگەڕێ ، مانا و بیرۆکەی تر هەڵگۆزێ ، وەك ئەوەی ((نالی)) داوامان لێ دەکات :

نەزمی (نالی) میسلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نیە

دوو ڕووە بۆ سەیری خاتر :یەك خەفی و یەك ئاشکار(٣)

لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بدەین کە ئەوەی لەم توێژنەوەیەدا مەبەستە و کاری لەسەر کراوە (دەقی نووسراوە) لە بەر ئەوەی تاکە ڕێگای پەیوەندی نێوان نووسەر و خوێنەرە ، (دەقی نووسراو) ئەو بەرهەمە فیکرییە کۆکراوەیە کە لە سەردەم و قۆناغی دیاریکراودا ، هۆشیاری خاوەنەکەی دەنوێنێ و (دەقی نووسراو) ئەو نامەیەیە (پەیامەیە) کە بۆ هەموو کەس نووسراوە ، بۆ کەسی تایبەت نیە و بە چاوی هەموو خوێنەرێکدا گوزەردەکات ، بەڵام لە وێستگەی گومان ڕەخنەی خوێنەر و توێژەری وشیار و بە ئەزموون و قاڵبوی خوێندنەوە و ڕامان ، ڕادەگیرێ و لە پێناسە و شوناس دەکۆڵێتەوە ، هەر لێرەدایە جاڕی لەدایك بوونی دەقێکی تر ئەدرێت .

(دەقی ئەدەبی) وەك سەرجەم دەقەکانی تر (سیاسی ، سایکۆلۆژی ، کۆمەڵایەتی ، ئابووری ، یاسایی ... هتد) پێناسەی خۆی هەیە . ئەم جۆرە دەقەی (ئەدەبی بە شیعر و پەخشانەوە) ئەو هێمایانە لە خۆدەگرێت کە دەمانگێڕێتەوە بۆ دەیان سەرچاوە و دەقی پێشووتر ، لێرەدا بە پێویستی دەزانین وتەیەکی (ڕۆلان بارت) بهێنینەوە ، کە پەیوەستە بە پێناسەی دەقی زیندوو و مەرگی نووسەرەکەیەوە: ((دەق لە ریزکردنی کۆمەڵێك وشە پێك نایەت کە تاقە مانایەك دروست دەکەن ، مانایەکی لاهوتی ، بەڵکو دەق فەزایەکی فرە ڕەهەندە ، تیایدا نووسینی جۆراوجۆر ، ئاوێتەی یەکتری دەبن و لەگەڵ یەکتردا هاودژ دەبن ، بە بێ ئەوەی هیچ یەکێ لەو نووسینانە لەوانی تر ڕەسەن تر بێت ، دەق پێکهاتەیەکە لە وەرگرتن ، لە کۆمەڵێك سەرچاوەی ڕۆشنبیری جیاجیا)) (٤)

دیارە مەبەست لە ئاوێتەبوون ، تێکەڵاوی مرۆڤ و سروشت و مرۆڤ و کۆمەڵ و کێشەکانی و بارودۆخی دەوروبەر و کاریگەری و ڕەنگدانەوەیانە بە ئاگایی یان بە نائاگایی لە دەقی بەرهەم هێندا .

جێی داخە و سەرنجە ، ئێمەی خوێنەر و توێژەری کورد ، تا ئەمڕۆ بە دەگمەن و دانسقە بە چاوی ورد و عەقڵی کراوەوە چەند جارێك بەرهەمی شاعیرانی پێشینمان خوێندووەتەوە ، ئەو ڕاڤەکردن و سەرنج و خوێندنەوانە مافی خۆیان بە بەرهەمی ئەو شاعیرانە نەداوە ، کەمتر شارەزای جیهانی ناوەوەی شیعر و چیرۆکەکان بووین ، و هەوڵمان نەداوە گرێی نهێنی ناو ئەو دەقانە بکەینەوە و ئاشنایان بکەین بە خوێنەر لە ڕووی داهێنانەوە ئەدەبی کوردی دەیان شاکاری (خانی و جەزیری و حاجی قادر و نالی و سالم و کوردی و صەیدی هەورامی و بێسارانی و مەولەوی ... هتد) لە خۆگرتووە ، کە ئەمانە کەرەسەی خاون و کلیلی ڕاز و نیازیان نەکەوتۆتە دەست توێژەری شارەزا و بە ئەزموون .

لێرەدا ئاماژە بە هەندێ دابەشکردنی جۆر و سیفەتی دەق ئەدەین لەوانە :

زانای عەرەب (لەتیفە عەباس) دەقی بەم شێوەیە دابەشکردووە :

أ / دەقی ئەدەبی .

ب / دەقی بەدەر لە لایەنی ئەدەبی .

کە دەقی ئەدەبی بە دەقی رەسەن دادەنێ و دەقی رەسەن بەسەر چەند جۆری تردا دابەش دەکات وەك:
دەقی راگەیاندن (بیستراو ، بینراو ،نووسراو، دەقی رۆژانە، دەقی پیشەیی ، دەقی گۆڕینەوە) (٥)

هەروەها (رۆلان بارت) لە کتێبی (SIZ) دا قسە لە سەر دوو جۆر دەق دەکات : دەقی خوێنراو کە لەم جۆرە دەقەدا ، خوێنەر بەکاربەرە و راستەوخۆ بەرەو مانای دەق دەڕوات . جۆرەکەی تر دەقی نووسراوە کە جیاوازە لە دەقی کلاسیکی ، خوێنەر دەتوانێ لە هەر خوێندنەوەیەکدا ، بەرهەم هێنەری مانا بێت ، ئەم خوێنەرە چالاکە و کۆمەڵێ سیفەتی نەرێتی کۆدەکاتەوە ، وەکو بکەرێکی بەرهەم هێن دەردەکەوێ نەك وەك بەرخۆر ، لەم جۆرە دەقەدا (دەقی نووسراو) فرەمانایی لە چوارچێوەی زمانی دەق و هەموو ئەو لایەنەرووناکبیر و ئەزموونەی کە لە ناو دەقدا کۆبۆتەوە ، دەردەکەوێ .) (٦)

دیارە زۆری ئەو دابەشکردنانەی بۆ دەق کراون و لێرەدا مەودای باسکردنیان نیە تەنها نموونەیەکی تر باس دەکەین کە ئەویش دابەشکردنەکەی (ئەمبێرتۆئیکۆ) یە کە دوو جۆر دیاری دەکات : (دەقی کراوە و دەقی داخراو) دەقی کراوە بەلای ئەم نووسەرەوە ئەو دەقەیە کە یەك جەمسەرە و یەك رەهەندە و شیکردنەوە و مانای جیاواز هەڵناگرێ ، خوێنەر لە بەرامبەر ئەم جۆرە دەقانەدا ، رۆڵێکی دیاری کراوی هەیە کە وەك بازنەیەك نەخشەی کێشراوە کە ناتوانێ لێی دەربچێت .

بەلام (دەقی داخراو) بە پێچەوانەی یەکەمەوە ، گەلێ نهێنی و کۆدی شاراوە لە خۆدەگرێت کە خوێنەری چالاك و رووناکبیر دەتوانێ چەندین مانای لێ بەدەست بهێنێ . (٧)

توێژەر و خوێنەری کورد ، لە سەر پێودانگی میتۆد و دابەشکردنی عەرەبی و رۆژئاواییەکان ، دەق دابەش و یەکالادەکەنەوە ، نەیانتوانیوە خۆیان جۆرێکی تر لە پۆلێن کردن دەست نیشان بکەن .

راستییەکەی توخمەپێکهێنەرەکانی دەقی ئەدەبی زۆر ئالۆزن ، تەنیا دەتوانن بە یارمەتی خۆیان شی بکرێتەوە ، دیارە بەرهەمی ئەدەبی باس لە (واقیع) دەکات و ئاوێنەی واقیعێکی دیاری کراوە ، دەبێ لە رێگەی واقیعی دەقەوە بە واقیعی دەرەکی شارەزا بین و بیناسینەوە ، بەو پێیەی شیعر یاری کردنە لەگەڵ زماندا و بناغەکەی بۆ داڕشتنی پتەوی زمان دەگەڕێتەوە ، هەر لە بەر ئەوەی شێوازە زمانییەکان زۆر خزمەتی شاعیر دەکەن و بە کەڵکی دێن. ئەرکی ئەدەب (دەقی ئەدەب) پەیامە، کە بە هۆی ئاگاداربوون لە زمانناسی یەوە دروست ئەبێت ، زمانی شیعر لەگەڵ زمانی رۆژانە یان ئاسایی جیاوازە (یاکۆبسن) شیعری بە (ئەرکی جوانناسانەی زمان) و (هێرشی رێکخراو و شارەزایانە بۆ سەر زمانی رۆژانە ناودێر دەکات .) (٨)

بەشی دووەم :

ئەم بەشە تایبەتە بە دەقەکانی (بێسارانی ١٦٤٢ – ١٧٠٢ ز) ، وەك ئاماژە دەکرێت ، تا ئەمرۆ بە تەواوەتی ژیان و بەسەرهاتی (بێسارانی) وەك زۆرینەی شاعیرانی پێشینمان بە وردی نەزانراوە و زیاتر لە چەند سەرچاوەیەکدا بە کورتی ئەو زانیاری و ژیانامەیە نووسراونەتەوە ، کە دیارە لێرەدا مەودای ساغکردنەوەی ئەو باسە نیە .(بێسارانی شاعیرێکی ناوداری دیالێکتی گۆرانە کە بەرهەمەکانی (دەقەشیعرییەکان) بە هۆی دەوڵەمەندی شێوە و ناوەرۆکی شیعرییانەوە ، نەك دەقەکانی بە زیندوویەتی ماونەتەوە لە بەر ئەوەی (دەقی داخراو)بوون و مانای زۆریان لە خۆ گرتووە کە پڕن لە مانای (عیرفانی ، عەشقی سروشت و خەمی دووری و عەشقی ئافرەت و ئایین و مردن و ژیان و وەسێتنامە و .... هتد ، کە دیارە ئەم بەهێزی و پتەوییەی

بەرهەمەکانیەتی کە توانیوویانە سەردەم و قۆناغەکانی ببڕن و کاریگەرییان لەسەر شاعیرەگەورەکانی وەك (مەولەی و پیرەمێرد و وەلی دێوانە و گۆران) هەبێت و پێناسەی شیعری کلاسیکی وکوردی بن . [٩]

((شیعرەکانی (بێسارانی) ئەگەر بە قووڵی بەرچاو بدرێت ، ئەتوانین لای کەم بە سێ بەشی جیاواز دابەش بکەین ، کە بریتین لە : (غەرامی ، عیرفانی ، کۆمەڵایەتی) بەشی یەکەم زۆرترین شیعرەکانی بێسارانی ئەگرێتەوە و زۆربەی هی دەورانێکە کە بێسارانی گەنج بووە کاتی خووڵی فەقێتی و سەرەتای مەلایەتین ، ئەم بەشە خۆی بە دوو بەشی جیاواز دابەش ئەکرێت ، بەشی یەکەم ئەو هەڵبەستانەیە کە بە دیداری ژوانی خۆشەویستەکەی شادە و بە بێ تەنگ و چەڵەمەیەکی زۆر دانیشتووە . بەشی دووەم بە ڕواڵەت دوور لە (چراغ) ەوە سەدان تەنگ و چەڵەمە و زام و دەرد و برین و غەم و پەژارە و هیجرانی لێ کۆبووەتەوە و لە دەروونی دا ، تۆفانی غەم و هیجران ، شەپۆل بەسەر شەپۆل دەهێنێت)) [١٠]

دیارە ئەو دەقە شیعرییانەی لە قۆناغی هیجران و دوورکەوتنەوەی (چراغ) یان خۆشەویست یان (ئامینە) دا وتراون زیاتر مانا و کۆدی جیاواز هەڵدەگرن ، پڕن لە ئەندێشە و خەیاڵی داهێنەرانە .

زۆر لە سەرچاوەکان بێسارانی وەك یەکێك لە شاعیرانی ڕۆمانسی کورد دادەنێن و تەنانەت شوێنەواری دڵداری و رایەڵی سۆفیزم (عیرفان) و کۆمەڵایەتی ئاوێنەی بەرهەمەکانی بوون ، کە ئەمەش توانای شاعیر نیشان ئەدات . [١١]

بنەماکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکی ڕۆژئاوایی کە زیاتر لە سەر بنەمای لایەنی سروشت و خۆشەویستی و خەو خەیاڵ و گۆشەگیری و دوورە پەرێزی وەستاوە ، کە توێژەرانی کورد ئەم لایەنانە ئەگوێزنەوە بۆ باس کردن لەم ڕێبازە لە ناو ئەدەبی کوردیدا ، زیاتر جەخت لە سەر لایەنی سروشت و خۆشەویستی و خەون و خەیاڵ ئەکەنەوە .((سروشت لە لای ڕۆمانتیکییەکان مەڵبەندێکی پیرۆز و بێ گەردبوو ، لە بەرئەوەی تاقە سەرچاوەیەك بوو کە ئادەمیزاد بە بەختیاری تێیدا دەحەسایەوە ، دوور لە گیروگرفتی ناوشار ، پێشڕەوی ئەم لایەنەش (ڕۆسۆ) بوو کە داوای دەکرد بگەڕێتەوە بۆ باوەشی سروشت و دوورکەوتنەوە لە باری ئاڵۆزی ناوشارستانێتی ، هەروەها سەدەکۆنەکانی فەزل دەدا بە سەر ژیانی ئایندەدا ، چونکە ئادەمیزاد لە کۆندا بە شێوەیەکی بێگرێ ژیاوە و تووشی گیروگرفتی کۆمەڵایەتی نەبووە لە ژیانی ڕۆژانەیدا ، سەربەستییەکی تەواوی هەبووە ... هتد)) [١٢]

دیارە ئەم لایەنە لای شاعیرانی گۆران بەم شێوەیە نەبووە ، لەبەر ئەوەی شۆڕشی پیشەسازی و دەرکەوتنی چینی بۆرژوای نوێ لەو قۆناغانە و دواتریشدا دەرنەکەوتووە ، زیاتر کۆمەڵی کشت و کاڵی و خۆبەرێوەبەربوون ، بە توانای تاك و بە قەد پێداویستی ڕۆژانەی خۆیان رەنجیان داوە و کەمێك بەرهەمیان کۆکردۆتەوە ، سەختی ناوچەی هەورامانی (تەخت و لهۆن) و تووشی ساڵ و سەرمای بێ ئەندازەی زستان و جوانی بێ وێنەی سروشتی بەهار و قەڵبەزەی تاڤگە و ڕوونی کانیاو و بۆنی گوڵ و لالە و چیمەن و گوڵزار ....هتد .

هەموو ئەمانە ئیلهامی شاعیران بوون و زیاتر خەو و خەیاڵ و هەست و توانای چێژوەرگرتنیان بە ئاراستەی سروشت بووە ، ئەو جوانی و رەونەقە خواکردە ، دیسان یاد و یادەوەری خۆشەویستی بۆ شاعیر زیندووکردۆتەوە و بۆتە تەواوکەری ئەو جوانیە سروشتیە :

چراغم گوڵان

ئەرمن بە بێ تۆ ، بدیە رووی گوڵان

بەری بوون جە سۆز ، ناڵەی بڵبڵان

هام دەرد بوون ، چەنی دەردێ بێ دڵان

ئەر چەمەن بێ تۆ بوینوو بە چەم

من چەم بە مژگان هوونین بدەونەم

چون بێ دەردان بۆ دڵ بە وێنەی سەنگ

سەنگ رووبەرووی ، ئادەم بدۆ دەنگ

ئاخر زیندەگیم بێ تۆ بەتاڵەن

ئەركەم تەرێ بۆ خاو و خیاڵەن (١٣)

بە وردی كە لەم پارچە شیعرەی (بێسارانی) دەكۆڵینـەوە ، دەردەكـەوێ كـە كاریگـەری بەسـەر شـاعیرانی دوای خۆیدا هەیە بە تایبەت (گۆران و هەردی ... هتد) ، تەنیا بۆ نموونە ئەم دوو بەیتەی (گۆران) وەردەگـرین كە هەموو جوانیەكی سروشت و تابلۆی رەنگینی كوردستان وەك (بێسارانی)

ئەبەستێتەوە بە جوانی و خۆشەویستییەوە و ئـەو دوو جوانیـە كـە ئاوێـتە ئـەبن ئەوسـا چـێژی كۆتـایی دەگاتە هزری شاعیر و لێواولێو دەبێت لە نەشئە و توانای لە شیعرێكی داهێنەرانەدا بەرجەستەدەكات:

ئەمانە هەموو جوانن ، شیرینن

رۆشن كەرەوەی شەقامی ژینن !

بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز

بێ رووناكی یە بێ بزەی ئازیز

بێ ئاوازەیە ، دەنگە نەرمەكەی

بانەیدا لە گوێم ، تێر نەڵێم ئۆخەی ! (١٤)

بەرهەمەكانی (بێسارانی) دەكرێت بەسەر سێ مەبەستی سەرەكیدا دابەش بكرێت :

(دڵداری و خۆشەویستی و عیرفانی و كۆمەڵایەتی) كە هەریەك لەم مەبەستانە ئاماژەن بۆ قۆناغ و ژیان و سەردەمێكی تایبەتی شاعیر ، گەرچی هەندێ جار وێنەی تێكەڵاو لە یەك پارچە شیعردا ئەخوێنینەوە ، زیـاتر غەزەل بەرچاودەكەوێ كـە ئامـاژەن بـۆ قۆنـاغی لاوی و سەرمەسـتی عەشـقی مـەجازی و هێمـا و ئاراسـتەن بـۆ (ئامینە) ناوێك كە دید و خەیاڵی شاعیری داگیركردووە ، تایبەتمەندییەكی تـری شـیعرەكانی بێسـارانی لەوەدایـە كە بە هیچ جۆرێك ناوی خۆی و نازناوی لە دێڕە شیعرەكانیدا بەرچاوناكەوێت ، تـەنیا لـە دوو حاڵەتـدا نـەبێت ئەوەش بە ناوی (سارانیان) نووسیوە :

یەقین هەرزەگەرد بێ مەقامەنی

چون ((سارانیان)) خیاڵ خامەنی (١٥)

هەروەها جارێکی تر لە کۆتایی دێڕێکدا ناوی (بێساران) هاتووە ، کە بەلای توێژەری ئەم لێکۆڵینەوەیەوە دەستکاری کراوە و مەبەستی شاعیر نیە و ئەم بەیتە لە لای شاعیرانی تری (گۆران) و پەندی پێشینان و شیعری فۆلکلۆری دەرکەوتووە ، لەبەر ئەوە جێی گومانە :

چون (بێسارانی) هەرکەس بێ دڵ بۆ

چون باغچەی بێ ئاو ، دایم بێ گوڵ بۆ [١٦]

لەسەرجەم مەبەستە شیعرییەکانیدا شاعیر ئاوێتەی خەیاڵێکی داهێنەرانەیە کە لە مەستی سروشت و خۆشەویستی و عیرفانەوە کەیل ئەبێت ، سەرتاپا دەقە ناوازەکانی بە تان و پۆی (خەیاڵ) ئەچنێ ، ئەو خەیاڵەی بەداهێنەر و خوڵقێنەری بەرهەمی ئەدەبی ئەناسرێت ، خەیاڵی داهێنەرانە ، دوامەبەست و ئاکامی شکۆی شاعیرە ، مۆتیفی خەیاڵی شیعری سەرچاوەکەی تەنیا هزر و بیرۆکە نیە ، بەڵکو هۆکاری دەرەکی و چێژی دیمەنی تەژیە لە جوانی و ئەو تابلۆیانەیە کە هەموو جەستە و هەستەکانی بینەر نغرۆدەکەن و دەیخەنە دنیای خەیاڵاوی کە کۆتایی نیە . ئەو جۆرە خەیاڵە ئاسایی نیە ، پرۆسەیەکی هاوبەشە لە نێوان مرۆڤ و خوڵقێنەری ئەم جیهان و زەویەدا کرۆکی ئەم خەیاڵە خۆشەویستی یە بە هەردوو ماناکەی مەجازی و حەقیقی ، هەوڵی تێربوونە لەو جوانیانەی کە بە بینین و بیستن و هەست و بۆن تێرنابن ، بەڵکو رۆح تینووی چێژی زیاترە . [١٧]

لێرەوە دەقی ئەدەبی لەو مەبەستە رۆمانتیکیەوە خۆی بەرەو لوتکەی عیرفان دەهاوێژێ و شاعیری عیرفانی سەرجەم مەبەستەکان لە ئاسۆیەکی خەیاڵاوی دا نیشان ئەدات .

هونەر بەگشتی و ئەدەب بە تایبەتی بانگەوازی ئەو راستی و جوانیەیە کە بە شێوەیەکی ئاسایی ناتوانین دەریببڕین ، هیگڵ : وەك فەیلەسوفێکی میسالی زۆر گرنگی بە خەیاڵ ئەدات و بە دوو شێوە جیای ئەکاتەوە : خەیاڵی ئاسایی و خەیاڵی داهێنەرانە . کە جۆری دووەم تایبەتە بە کەسی داهێنەر و کاری هونەری و ئەدەبی سەرکەوتووی پێ ئەنجام ئەدرێت ، کەواتە رۆمانتیکیەکان و ئەوانەش رایەڵەکانی ئەو رێبازە ئەیانگرێتەوە ، لە گۆشەنیگای فەلسەفەی میتافیزیکیەوە ،دەبنەداهێنەر . [١٨]

لای شاعیرانی رۆمانتیکی بەگژداچوونەوەی (عەقڵ و هەست) کارێکی لەبار و رەوایە ، بە جۆرێك زۆرجار بە بکوژی عەقڵ و هەست تاوانباریان دەکەن ، بەڵام ئەوان سوورن لە سەر ئەو ئەنجامەی کە بڵێن ((شیعری سروشت و جوانی لە نەستەوە سەرچاوە دەگرێ و شیعری دروست کراو لە هەستەوە ، نەست داهێنانە و هەست نیشانەی سنعەتی شیعرە ، ئەمەش دەکەنە خاڵێکی تری جیاوازی جەوهەری نێوان رۆمانتیك و کلاسیك)) [١٩]

شاعیری رۆمانتیکی لای وایە گەر دەستبەرداری هزر و هوشیاری نەبێت و جڵەو بۆ خەیاڵ شل نەکات ، ناتوانێ بگاتە جیهانی پشت واقیع ، لێرەوە خەیاڵ کە نەست بەرهەمی دەهێنێ ، دەردەکەوێ ، ئەم خەیاڵە داهینەرانە لای شاعیرانی رۆمانتیك و پێڕەوانی ئەو رێبازە وادەکات ئەو بەرهەمەشیعر و پەخشان و گوفتارانەیان ، ببێتە کارێکی ئەدەبی ئاڵۆز و کەرەسەی رەخنەی شیکاری (النقد التحلیلی) و رەخنەی دەروونی (النقد النفسی) شاعیرە رۆمانتیکیەکانی ئینگلیز زۆر جەخت لەسەر رەگەزی خەیاڵ دەکەنەوە ، بە (شاژنی) ناودەبەن ، (شیللی) پێی وایە (شیعر گوزارشتە لە شاژنی خەیاڵ). [٢٠]

ئەم خەیاڵە داهێنەرانەیە بە لای بێسارانی کە (وەنەوشە و چنوور و گوڵ) دەکاتە سێ ئەندامی قسەکەر و دایەلۆگیان لەگەڵ دەکات ، هەریەکەیان ئەرکێکی خزمەتگوزاری بۆ خۆشەویستەکەی پێ دەسپێرێ و دواتر خەیاڵ ئەکاتە بەری (وەنەوشە) و وەك مرۆڤێکی سەوداسەر پەشێوی بێ ئارامی دەگێڕێتەوە :

چراغ وەنەوشە چنوور چەنی گوڵ
عەزم رای ویساڵ تۆشان هانەدڵ
چنوور جە سەرکۆ وەنەوشە جەچەم
گوڵ جە گوڵستان وەهەم بیەن جەم
واتشان بە من بەندەی فلانی
چون حاڵ زانەنی بە حاڵ مەزانی
بوونە ڕای الله بکەرە جارێ
بیاومێ بە وەسڵ ئەو دولبەر جارێ
چراغ نە هەر سێم بەستن بە دەستە
چ دەستە ، دەستەی زگاران بەستە
هەرسێم یە ئاورد چون خاکەساران
هەریەك وایەی وێم وە چەم مەداران
چنوور پەی زوڵفت پەشێو حاڵشەن
وەنەوشە سەودای خیاڵ خاڵشەن ...هتد [٢١]

هەر لێرەدا هەر جۆرێکی گوڵ و رازاوەیی سروشت لای شاعیر دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە جوان و پاکژەکەی (چنوور لە سەرکۆ و وەنەوشە لە چەم و گوڵ بۆ گوڵستان) کە ئەو مەنزڵگایانە زادەی سروشتی جوانی کوردستان و هەورامانن .

دووری و گۆشەگیری ، نەتوانی دیدەنی یار و هەڵرژانی راز و نیازی راستەوخۆ کاریگەری زۆریان لەسەر نەستی شاعیر هەیە ، هەر بەو هۆیەوە لە خەیاڵدانی خۆیدا ، وێنەی خۆشەویست دەنەخشێنێ و مەنەلۆگ لەگەڵ راز و نیازەکانیدا دەکات ، دەمێ سەرزەنشت و دەمێکی حەسرەت و جارجار کولانەوەی ئازاری دووری بە هۆی خەیاڵەوە ، کەواتە هەموو دەمێ خەیاڵ ئارامی بە شاعیر نابەخشێ ، بەڵکە زۆر جار مایەی ئازار و سەرچاوەی غەم و ئاخ و کەسەرە :

چراغم زویر ، چراغم زویر
جە دووری باڵات ، زامدارم زویر
هەرپەند بە خیاڵ ، ماوەرەوت نەویر
بە تەرتەرێنمان ، داخت مەدوم گیر
مەگنۆ وەیادم ، گۆنای گوڵ بێزت
دیدەی بێ مەی مەست ، مژەی هوون رێزت
رەفتارێ شێوەی ، ئاما و لوایت

ئاداب و دەستور ، ساحیب وەفایت
یەك یەك لێم بیەن بە زامێ خەتەر
نیهانان فرەن ، یەك جە یەك بەتەر
مەر ئەوسا داخت ، بەرکەرون نە دڵ
وەسەرم کۆ بۆ ، نومای سەنگ و گڵ (٢٢)

شاعیر تەنیا گوڵ و گوڵزار ناهێنێتە قسە و بیانکاتە کاراکتەری دەقە شیعرییەکانی ، بەڵکو گیاندارانی هاوەڵی مرۆڤیش دێنە ناو خەیاڵ و ئەندێشەی شاعیرەوە و دەبنە مەبەست و ئامانج و گلە و گازەندەیی ، (کەڵەشێر) کە بە خوێندنی ئاگایی خۆی نیشان دەدات ، لە شەوێکی پڕمیحنەت و ناسۆری شاعیردا ، هیچ دڵنەوایی نەکردووە و لە ئاهو ناڵینی نەپرسیوەتەوە ، ئەمە لە لایەك بایەخدانە بەو گیاندارە و لە لایەکی ترەوە ئاماژەیە بە مرۆڤی خەمسار و خۆپەرست کە تەنیا بۆ خۆی دەژی و خەم و ئازاری کەسانی تر بە ئاگای ناهێنێتەوە کە وێنەیان لە کۆمەڵدا زۆرە ، گەر تێر ئاگای لە برسی دەبوو ، غەم وەك بەشەبرا دابەش دەکرا ، ئەوکاتە باری شانی هەمووان سووك دەبوو ، دادوەری کۆمەڵایەتی جێی بە رق و کینە لەق دەکرد ، نەسەرمایە لای چەند کەسێك کەڵەکە دەبوو ، خەمیش تەنیا خەمی بەش مەینەتان نەدەبوو :

ئێم شەو من گریام خروس کەرد ناڵین
سۆب ئەو بێ نیشان ، من زۆخ و باڵین
گریەی من جە داخ دووری کەسێ بێ
ئەو جە دەرد بێ باك ، وەش نەفەسێ بێ
نەسۆزا بە سۆز نە بە دەمەوە
ناما ، نەپەرساش بەدەردمەوە (٢٣)

کەسانی ئاسایی کە باس لە خەیاڵ و ئەندێشە دەکەن ، وەك شێوەیەکی گاڵتەجاڕی و خواستێکی بەدینەهاتوو لێکی ئەدەنەوە ، زۆر دەیدەنە پاڵ کەسانی نەزان و تەمەڵ و بێکار ، لە ڕاستیدا ئەم بۆچوونە هەڵەیە لە بەرئەوەی خەیاڵ و بیکردنەوەی لە ئایندە و خولیای هزری مرۆڤ دەبێتە کار وکردەوەی بە سوود یان زیانبەخش ، لێرەوە درووستی جیاوازییەکەی (هیگڵ) دەردەکەوێ کە خەیاڵی کرد بە دوو بەشەوە و سەرچاوەی داهێنانی گەڕاندەوە بۆ خەیاڵ ، شیعر لە دیدگای شاعیرە ڕۆمانتیکیەکانەوە گواستنەوەی واقیع نییە ، بەڵکو سەرنجی تیژ و بەسەلیقەی شاعیرە بۆ لایەنە نادیارەکانی واقیع ئەوەش بە ئاسۆیەکی خەیاڵاوی ، بەشێوەی پچڕپچڕ یان تێکشکاو ، ئاڵوگۆڕکراو ، خەیاڵی داهێنەرانە کە موڵکی تاکەکەسە ، بەرهەمی هەڵچوونی نەستە ، هەر لە بەرئەوەیە وێنە شیعرییەکان لای هەر شاعیرێك بە شێوازێ دەردەکەوێ ، هەریەکەیان بە خەیاڵێ هەوڵی سەرکەوتنی ئارەزوو و خوولیا کپ کراوەکانی دەدات ، ئەو ئارەزووە و خولیایەی لەبەر هەر هۆیەك بێت، بەر زەبری (بەرزەمن – اناالعلیا) کەوتووە و چەپێنراون ، گەر بەهرەمەندێکی ڕۆمانتیکی نەتوانێ بازگەی نەریت و سانسۆری کۆمەڵ و تابۆی سیستمی باو و غەدری سیاسی و ڕۆژگار ببەزێنێ ، ئەوا ئازادە لەوەی لەڕەوەخەیاڵێکی سەرکەشدا ، یان لە خەوێکی پشت بەستوو بە واقیع ، کاری هونەری و ئەدەبی نایاب ئەنجام

بدات ، دیارە لە چیرۆکدا ئەم کارە دووبارە بۆتـەوە وەك چیرۆکی (الروءیا) ی معـروف الرصافی و (لەخـەوما) جەمیل صائب .

(بێسارانی) لە خەودا ، زوڵفی یارەکەی لێ دەبێـتە رەش مار و لە نەزانینەوە دەیەوێت بیگرێ (ئاماژەیـە بۆ نەست) دواتر ئەو مارە دەبێتە مایەی ئازار و برینـدار کردنی شاعیر ، تەنانەت رۆحی نـاتوانێ بەرگـەی زامـی گازی مار بگرێت ، دیارە ئەم هێمایانە (مار ، گیان ، ئازار و سـزا و دوورکەوتنـەوە)ئاماژەن بـۆ چـەندین رێگـر و بەربەستی کۆمەڵایەتی :

ئێم شەو جە خاودا زوڵفێ دێزێ دیم
چون سیاماران سەراوێزێ دیم
شیانێ گرتم من جە نەزانی
نمەز ئەو قاتڵ (............)
تیژتەر جە ئەڵماس فولاپش سازا
یە زەڕەی تەنم ناستیش بە ئازا
رۆح جە تاوپای زامێ گیر و گاز
پەرێ ئاسایش ئاماوە پەرواز
واتش مەربشون دوورگنون لێشان
زامێ گازێ مار مەتاو کێشان (٢٤)

سروشت بە نەرمە دەنگەکـەی بـە چـوار وەرزە جیاوازەکـەی ، هەمیشـە بوونـەتـە هـۆی بەخشـینی توانـای شیعری بە شاعیران و هەر رەنگە و هەر وەرزە هێمایە بۆ جۆرێك لە شـادی و خۆشـی و غـەم و ئـازار و تەمـەن و کۆچ و ژیان و مردن ، لای (بێسارانی) وەك سەرئامەدی شاعیرانی سروشت ((خەزان هاوڕێ یـە لەگـەڵ غـەم و پەژارە و تـەنگ و چـەڵەمەی ژیـان ، رەنگی زەرد نیشـانەی غـەمباری و دەرد و برینـە ئەمەیـە زۆربـەی هۆنـەرە کوردەکان ، هەرکاتێ ویستوویانە بێزاری و تێربوونی خۆیان لە ژیان دەربڕن ، وەرزی گەڵاڕێزان ، واتە (پـاییز) یان هێناوەتەوە بیری خۆیان)) (٢٥)

پایز ئاماوە ، پایز ئاماوە
ئەودی نەو پایز جە نۆ ئاماوە
.... (٢٦)
عاشقان سەودای ، دەروون تاماوە
قافڵەی سویمل ، زیا جە یەمەن
کەردەوەسێ وەنگ تەمامی چەمەن
تەبەق تەبەق هەور ، سیای دودێ تەم
نەم دا سەرزەمین بە شێلاوێ چەم
بیان بەو تیان ، دەردەدارێ دەرد

خەزانێ زایف زافەرانێ زەرد
وەشڵەی بە خەزان ، پەی وێش مەبۆ زەرد
ئەو جەوادەی وێش ، من جە تاوێ دەرد(٢٧)

بەرامبەری لەگەڵ سروشت و دیمەنەکانیدا ، کاری شاعیری داهێنەرە ، (بێسارانی) لەم مەیدانەدا پێشڕەو و پێش (مەولەوی و گۆران) وێنای پاییز دەکات و هاوتای ئازار و مەینەتی خۆی ، دەرد و ئازاری هەڵوەرینی تەمەنی ، بەرامبەر بە خەزان و رەنگی زەرد و ماتەم و گەڵای وەریوی پاییز دەشوبهێنێ . وەك (گۆران) وێنەیەکی جوانی لە (بێسارانی) و (مەولەوی) وەرگرتووە و جارێکی تر پاییزەکەی (بێسارانی) دەژیێنێتەوە :

پایز ! پایز
بووکی پرچ زەرد
من مات ، تۆ زیز
هەردوو هاودەرد !
من فرمێسکم ، تۆ بارانت
من هەناسەم ، تۆ بای ساردت
من خەم ، تۆ هەوری گریانت
دوایی نایە : دادم ، دادت
هەرگیز ، هەرگیز
پایز ، پایز (٢٨)

خەون و خەیاڵەکانی (بێسارانی) لە چەند بەرهەمێکیدا ، پەردەی شەرمی کۆمەڵ دەدڕێ و (لەخەویدا) لەگەڵ یارەکەی رادەبوێرێ و بە هونەری لێکچواندن وەسفی جەستەی یارەکەی دەکات :

چراغ و یاران
چراغ و یاران ، چراغ و یاران
ئیمشەو جە خاودا وەشیم و یاران
ئیجازەم سەنەن جە ئیجازەداران
مڵەما بیان شەو چەنی ماران
جفتێ کاڵەبەی هابەودارەوە
دووشامار بەندەن بەو چنارەوە
ماران و بەیان هەر لە مەزارێ
نمەز چ سڕەن نمەگەزانێ
(تبارك الله) جەی دەستەی چنار

شاماران جفتەی مارتووڵان هەزار
صوب کەسپی بی جە خاو بیم بێدار
نەمارمەندە بێ نەبەی نە چنار
درێغ جە خاودا شامار بگەستام
چەنێ بێ بەینەت ، بەینەت نەبەستام (٢٩)

لەگەڵ ئەوەی شیعرە ناوازەکانی (بێسارانی) لای زۆر توێژەر ، وەك عەشقی مەجازی لێکدەدرێتەوە ، بەڵام عەشقی حەقیقی لە هەندێ لایەندا بەدیدەکرێت .

توێژەر لهۆن قادر دەڵێ : ((بە گشتی هەندێ کاتیگۆری و گوتەزای ئەوتۆ هەن لە هۆنراوەکانی بێسارانی دا کە رۆح و جەوهەری مۆدێرنەیان تێدایە بەتایبەتی لەو هۆنراوانەیدا کە دەربڕی بابەتی جوانناسی و خۆشەویستین)) (٣٠) دواتر توێژەر نموونەیەکی شیعری دەهێنێتەوە کە شاعیر لە ئاست خۆشەویستی و خۆی و دولبەرەکەیدا ، نموونەی (فەرهاد) و (شیرین) تێ دەپەڕێنێ و لەو رەنجەی (فەرهاد) داویەتی شێوەی ئاشکرای وەرگرتووە و هەڵکۆڵینی (بێستون) ە ، بەڵام کاری (بێسارانی) لە دەروونیدایە ، لە هەر زەڕەیەك ئاهوحەسرەتی دەبێتە کێوێك لە سەحرادا ، ئەم وێنەیە بە پێچەوانەی داستانەباوەکەی ئەو دوو دڵدارەیە ، لەوێدا دەست و بازوو ، هەوڵ و جووڵە و کاری شەو و ڕۆژ کە سەرچاوەکەی عیشقە ، دەردەکەوێ ، لەلای شاعیر دیوی ناوەوەی عیشق کاری خۆی دەکات و دیمەنی دەرەکی دەگۆڕێ و لە سارادا ، کێو دروست دەکات :

جەکۆشان بێ دەرد
جەکۆشان بێ دەرد ، جەکۆشان بێ دەرد
فەرهاد و مەجنون ، جەکۆشان بێ دەرد
فەرهاد نەتاوان بێستوون ساکەرد
مەجنون جە ئاهش سەنگ مەبی وەگەرد
....
دەردجەکەسێوەن دەردش بۆنەسەر
دووش کۆی بێستوون بگێرۆ نەوەر
من زەڕێ دەردم ها نەدەروون دا
وەختەن نەجد بدۆ بە بێستوون دا(٣١)

ئەو نموونانەی ئاماژەمان پێدان مشتێ لە خەرواری ئەو دەقە داخراوانەن کە (بێسارانی) بە زانایی و بلیمەتی خۆی بەرهەمی هێناون ، کە دەکرێ خوێندنەوەی تریان بۆ بکرێت ، هەروەها کاریگەری ئەم شاعیرە بە توانایە لەسەر دەوربەر و شاعیرانی دوای خۆی لە هەردوو دیالێکتی گۆران و کرمانجی ناوەڕاستدا بخرێتە بەر باس و لێکۆڵینەوە . تا ئەمڕۆش تەم ومژو ئاڵۆزی لێکدانەوەی سەبارەت بە دیوانی (بێسارانی) لە ئارادایە بە تایبەت تێکەڵاوی لایەنی عەشقی مەجازی و عەشقی حەقیقی کە قسە و باس و گریمانە و بۆچوونی زۆرتر هەڵدەگرن .

ئەنجام

(بێسارانی ١٦٤٣ – ١٧٠١) کە تا ئەمرۆ سێ جار هەوڵی کۆکردنەوە و چاپکردنی دیوانەکەی دراوە (کیومرث نیك رفتار ، حەکیم مەلا صالح ، صدیق صفی زادە) ، وەك پێویست و لە زۆر لایەنەوە بە رووکەش لە شیعرەکانی کۆڵراوەتەوە ، جارێك هەوڵدراوە بنەمای ڕێبازی ڕۆمانسی بەسەر شیعرەکانیدا بچەسپێ و جارێکی تر لایەنی عیرفانی و کۆمەڵایەتی و دڵداری ، دیارە ئەم هەوڵانە سوودبەخش و جێی سەرنج و بوونەتە سەرچاوە ، ئەم توێژینەوەیە گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە شیعرەکانی بێسارانی وەك دەقی داخراو یان دەقی زیندوو ، چەند خوێندنەوەی تر هەڵدەگرن ، لە بەرئەوەی شاعیر هەوڵی داوە لە ڕێگای خەیاڵی داهێنەرانەوە کە سەرچاوەکەی (نەستە) شێوە و ڕوخسارێکی تر بدات بە سروشت و جوانی و عیشق و عیرفان و لایەنی کۆمەڵایەتی ، لە ناو دەقە شیعرییەکانیدا سروشت بە کێو و گوڵ و چەم و باخ و هەردەوە ئامادەییان هەیە نەك بە شێوەی مجرد و تەنیا سەرنج ڕاکێش بەڵکو وەك کاراکتەری بگۆ و کەسایەتی دەکەونە دایەلۆگ و لەگەڵ مرۆڤ هاوشان و باڵا دەبن ، هەروەها وەرز و گیاندار و دار و دەوەن و ڕەنگ بە وێنەی هونەری و داڕشتنی وشەی زڕنگانەوەی دیالێکتی گۆران لە جوڵە و خۆ نمایش کردندان ، خوێنەری بە ئاگا و خاوەن چێژ و سەلیقەی ئەدەبی لە ئاست دەقە شیعرییەکانی (بێسارانی) دا خۆی لە بەردەم تابلۆیەکی سروشتی تێکەڵ بە هارمۆنیەتی ژیان و مردن و غەم و شادیدا دەبینێتەوە . ئەم شاعیرە جگە لە خەیاڵ ، خەونیشی کردۆتە چوارچێوەیەکی ڕازاوە بۆ تابلۆ شیعرییەکانی تا لەو لایەنەوە دەست لە مل هیوا و ئاواتەکانی بکات و هیچ نەبێ لە نەستدا بە خۆشەویستەکەی بگات و هەناسەی ئارام هەڵکێشێ.

پەراوێز :

١- بابەك ئەحمەدی ، پێکهاتەی دەق ، کتێبی (١)، ل ٥٤ .

٢- هەر ئەو سەرچاوەیە ، ل ٥٥ .

٣- دەقی دیوانی نالی ، لەگەڵ فەرهەنگۆکی وشەکان ، انتشاراتی کوردستان ، ل٤٨.

٤- ڕۆلان بارت ، مەرگی نووسەر ، گ سەراب ژ ٤٢٣ – ١٩٩٦ .

٥- بڕوانە : محسن عارف صالح ، پراکتیزە کرنا تیۆرا دەقی د مەم و زینا خانیدا ، ل ٣٢-٣٣ .

٦- بڕوانە : عەبدولخالق یەعقوبی ، دەنگی بلورینی دەق ، ل ٢١٧.

٧- بڕوانە : د.میجان الرویلی – د.سعدالبازغی ، دلیل الناقد الادبی ، ط ٢ ، ص ٢٧٢-٢٧٣ .

٨- بڕوانە : بابەك ئەحمەدی ، پێکهاتەی دەق ، کتێبی (١)، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨٧ .

٩- بڕوانە : بێساران حمەکریم ڕەمەزان ،بنەما ڕۆمانسیەکان لە شیعری بێسارانی دا ، نامەی ماستەر ، زانکۆی سەلاحەدین ، ٢٠١١، بەشی زمانی کوردی .

١٠- دیوانی بێسارانی ، کیومرث نیك رفتار، بەرگی یەکەم ، ل ١١ ،١٢ .

١١- بڕوانە : د.مارف خەزنەدار ، مێژووی ئەدەبی کوردی ب٢ ، هەروەها : بێسارانی ، حەمە کەریم ڕەمەزان ، بنەما ڕۆمانسییەکان لە شیعری بێسارانی دا ، نامەی ماستەر ، زانکۆی سەلاحەدین ، بەشی کوردی ٢٠١١ .

١٢- خورشید ڕەشید ئەحمەد ، ڕێبازی ڕۆمانتیکی لە ئەدەبی کوردیدا ، ل ٤٦ .

١٣- دیوانی بێسارانی ، کیومرث نیك رفتار، بەرگی یەکەم ، ل ١٢٧ .

١٤- محمد مەلا کەریم ، دیوانی گۆران ، ل ١٠ .

١٥- بڕوانە دیوانی بێسارانی ، سەرچاوەی پێشوو .

١٦- هەر ئەو سەرچاوەیە ل ١٣٧ .

١٧- بڕوانە : الخيال الخلاق ، مجلة كلية الآداب، جامعة بغداد ، العدد ٣ ، ص ١٢٧ .

١٨- بڕوانە : مجلة كلية الآداب، جامعة بغداد ، العدد ٢٧ ، ١٩٨١ ص ٣٥٣ .

١٩- هەر ئەو سەرچاوەیە ، ل ٣٦٣ .

٢٠- بڕوانە : الرومانتيكيه ، ليليان فيرست ، ت / عدنان خالد ١٩٧٨ ، ل ٦٥-٧٢ .

٢١- دیوانی بێسارانی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٩٨ ، لێرەدا ئاماژە بەوە ئەدەین کە ئەم پارچە شیعرە لە بەر کاریگەری و چێژ و مەبەستە نایابەکەی (پیرەمێرد) ی خستۆتە خوولیای وەرگێڕانی :

ئازیز وەنەوشە ، چنوور لەگەڵ گوڵ

سەودای دیتنی تۆیان کەوتە دڵ ... هتد

٢٢- دیوانی بێسارانی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٣٧ .

٢٣- سەرچاوەی پێشوو ، ل ٣٩ .

٢٤- هەر ئەو سەرچاوەیە ، ل ٢٣ .

٢٥- دیوانی بێسارانی ، کیومرث نیك رفتار، بەرگی یەکەم ، ل ٤٨ .

٢٦- لە سەرچاوەکەدا بە (........) ئەو بەیتە نووسراوە و ناتەواوە ، بڕوانە : دیوانی بێسارانی ل٤٨.

٢٧- سەرچاوەی پێشوو ل ٤٨ .

٢٨- دیوانی گۆران ، سەرچاوەی پێشوو ل ١٣٦ .

٢٩- لهۆن قادر هەورامی،کاتیگۆری جوانی و خۆشەویستی لە هۆنراوەکانی بێسارانی دا(١٦٤٣ — ١٧٠١ز) — گۆڤاری هەورامان / ژمارەی تایبەت بە پێنجەم فیستیڤاڵی هەورامان — ماچۆ — ژ ٣٠ ، ل ٤٤.

٣٠- سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٢ .

٣١- بڕوانە سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٧ ، ٢٨ .

سەرچاوەکان :

بە زمانی کوردی :

١. بابەك ئەحمەدی ، پێکهاتەی دەق ، کتێبی (١)، و.مەسعود بابائی ، چ١ هەولێر ٢٠٠٤.

٢. بێساران حمەکریم رەمەزان ،بنەما رۆمانسیەکان لە شیعری بێسارانی دا ، نامەی ماستەر ، زانکۆی سەلاحەدین ، ٢٠١١، بەشی زمانی کوردی .

٣. دەقی دیوانی نالی ، لەگەڵ فەرهەنگۆکی وشەکان ، انتشاراتی کوردستان ، سنندج ١٣٨٥هـ.ش .

٤. دیوانی بێسارانی ، کیومرث نیك رفتار، بەرگی یەکەم ، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە ، چاپخانە الادیب البغدادیە ، ١٩٨٢ .

٥. دیوانی گۆران ، محمد مەلا کەریم ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق ، بەغداد ، ١٩٨٠.

٦. خورشید رەشید ئەحمەد ، رێبازی رۆمانتیکی لە ئەدەبی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٨٩ .

٧. رۆلان بارت ، مەرگی نووسەر ، گ سەراب ژ ٤٢٣ – ١٩٩٦ .

٨. عەبدولخالق یەعقوبی ، دەنگی بلورینی دەق ، چاپخانەی راز ، سلێمانی ٢٠٠٥ .

٩. لهۆن قادر هەورامی،کاتیگۆری جوانی و خۆشەویستی لە هۆنراوەکانی بێسارانی دا(١٦٤٣ – ١٧٠١ز) – گۆڤاری هەورامان / ژمارەی تایبەت بە پێنجەم فیستیڤاڵی هەورامان – ماچۆ – ژ ٣٠.

١٠. د.مارف خەزنەدار ، مێژووی ئەدەبی کوردی ب٢ ، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس ، هەولێر ، ٢٠٠١ .

١١. محسن عارف صالح ، پراکتیزە کرنا تیۆرا دەقی د مەم و زینا خانیدا ، نامەی دکتۆرا ، زانکۆی دهۆك ، جڤاتا کۆلێژا ئادابی ٢٠١٢ .

بە زمانی عەرەبی :

١. الخیال الخلاق ، مجلة کلیة الآداب، جامعة بغداد ، العدد ٣ ، کانون الثانی ١٩٦١ مطبعة العاني ، بغداد.

٢. د.میجان الرویلی – د.سعدالبازغی ، دلیل الناقد الادبی ، ط ٢ ، دارالبیضاء، بیروت ٢٠٠٠ .

ملخص البحث

تحليل العناصر الشعرية في شعر بيساراني بروى جديدة ، بيساراني (١٦٤٣- ١٧٠١) احد شعراء الكرد المشهورين كتب قصائده باللهجة گورانية ، و جلّ قصائده نظمها على وزن السيلاب أي المقطعي ذات المقاطع العشرة ،من ناحية المضمون فان قصائده تتضمن نواحي شتى ابرزها (الاجتماعية و العرفانيه و الغزل و الوصف) ، هذه الدراسة محاولة جديدة لقراءة النصوص المغلقة و بالأخص النظرة العلمانية و ذلك الخيال الابداعي الذي يحتل جانباً كبيراً في أفق الشاعر ،الخيال كعنصر مهم في المدرسة الرومانتيكية نسج بها الشاعر صورة الشعرية قبل اكثر من قرنين من ظهور الرومانتيكية ، في هذا البحث حاولنا تحليل نماذج من نتاجه الوفير و الذي هو مؤشر لرسالة الشاعر الحية و هذه النماذج تمثل معبراً باتجاه المعاصرة و قصائده كسائر شعراء الكرد بأمس الحاجة الى قراءة جديدة و تاويل لتلك الرموز التي تتضمنها.

الدراسة تتضمن مقدمه و فصلين و من ثم النتائج التي توصلت اليها الدراسة و انتهينا البحث بعرض قائمة المراجع و المصادر المعتمدة في البحث و آخر ما تضمنتها الدراسة ملخصها باللغتين العربية و الانگليزية .

Abstract

A Modern Analysis of Besaranis Poetic Elements

Besarani (1643 – 1701) is one of the renowned Kurdish poets who wrote his poems in Goran (Hawrami) dialect .He used iambic pentameter (a ten – syllable line) and tacked various issues including love , passion , knowledge and social issues .

This research is a resent attempt to explore the less common texts the poet , especially his worldview and the inventive imagination which occupied the mind of the poet . Imagination is an important element in Romanticism , but Besarani paid much attention to it and composed tenth of elite poems two centuries before the emergence of the movement in literature .